

The effectiveness of Ratan Singh, attributed to Zakhmi by Hafiz Shirazi

Mohammad Usef Dehani, ¹ | Abdolali oveisi kakhkha, ^{2✉} | Abbas Nikbakht, ³

1. Ph.D. Student of Persian language and literature, University of Sistan and Baluchestan

2. Corresponding Author: Associate Professor of Persian Language and Literature, University of Sistan and Baluchestan.,
Email: oveisi@lihu.usb.ac.ir

3. Associate Professor of Persian Language and Literature, University of Sistan and Baluchestan.

Article history: Received 24 May 2024; Received in revised form 20 June 2023; Accepted 1 July 2023; Published 22 September 2024

Abstract

Hafez Shirazi is one of the geniuses and famous of Persian poetry and literature, and his magical and eternal words have inspired many poets after him. Among the poets of sweet Persian speech of the 13th century of Hijri in India, who is strongly influenced by Hafez, is "Ratan Singh", nicknamed "Zhalidi". The themes of Ghazal Ghazal are romantic and lyrical. Ghazal is a follower of the Iraqi style and in his Ghazal, he welcomed Hafez's poetry.

The present study is the result of a theoretical study, in this library method, which was carried out in an analytical and descriptive way, we have tried to explain the influence of Hafez on Hafez and show some of the mental and linguistic commonalities of Hafez and Hafez.

The findings of the research show that 1) the structure and coherence of the form and content of Ghazal is influenced by the Iraqi style and especially by Hafez. 2) The wounding effect of Hafez's sonnet is obvious and obvious from different scenes, form and content.

By examining and analyzing Ghazal's poetry, it was found that Ghazal welcomed many of Hafez's sonnets and guaranteed the verses of Hafez's poetry, and also influenced the language combinations, themes, and music, as well as the extensive use of Hafez's sonnets.

Keywords: Hafez, Zakhmi, Ghazal, the effect, Farsi, Iran and India

1. Introduction

The two nations living in the lands of Iran and India have had a long-standing cultural and neighborly relationship, and their language and race have a common root and origin in some ways. (Ghaleb Dehlavi, 1376: 11) The Persian language spread in India with the conquest of the world by Sultan Mahmud of Ghaznavi; because Mahmud's companions in India were Persian speakers. In the 12th century AD, the Persian language thus reached Western India. (Yektaei, 1353: 83) "The sweet Persian language reached the subcontinent at the same time as the entry of the Ghaznavids and was chosen as the court and official language at that time, and this position continued until the following periods; "Ghorians", "Delhi Sultans" (Khalji, Tughlaq, Sadat and Lodi), "Ghorkani Sultans" (such as Babur, Humayun, Akbar, Jahangir, Shah Jahan, Aurangzeb Alamgir and Bahadur Shah Zafar)". (Moezini, 2002: 136) The present study examines and recognizes the influence of Persian culture and literature on the literature of the subcontinent, and in particular the unique position of the great Persian poet Hafez Shirazi on the poet of the land of India. Without a doubt, Hazrat Hafez Simorgh is the pinnacle of Persian ghazal poetry.... The hadith of his bewitching charm has gone beyond Egypt and China and reached the outskirts of Rome. (Mashadi et al., 2009: 106) In order to better and more accurately

understand and recognize the poetry of the poet of the thirteenth century AH, the answers to the following questions are helpful. 1. Is the poetry of the poet of the thirteenth century AH in the Indian style and has difficult themes and interpretations? 2. To what extent is the style of the poet of the poet of the return style similar to that of the poet of Hafez Shirazi in particular? 3. The influence of the poet's ghazal on Hafez's ghazal and the mental and linguistic similarities between the two poets are in which subject and in what contexts

1.1. Research Methodology

The present research is the result of a theoretical study. In this library method, which was conducted in an analytical and descriptive manner on the style of Zari, we have tried to examine and understand the influence of Persian culture and literature on the literature of the subcontinent, especially the unique position of the great Persian poet Hafez Shirazi on Zari, the poet of India, and also to explain Zari's influence on Hafez's ghazal, and also to show some of the mental and linguistic similarities between Zari and Hafez. This article, for the first time, deals with the recognition of the position and influence of Hafez's ghazal on Zari's ghazal; also, all references to the verses are to the Divan of Hafez, edited by Mohammad Qazvini and Qasim Ghani, published in 1988 by Zovar Publications, and the Divan of Ratan Singh, pen name Zari, edited by Babar Nasim Asi, published in 1998 by Asateed University Publications (Tehran), and only to the page number

2. Discussion

Syed Ali Reza Naqvi writes about Zakhmi in his Persian Tazkira Writing in India and Pakistan: "The name of the author of this Tazkira (Anis al-Ashiqin) is Kunwar Rattan Singh, pseudonym of Zakhmi... Zakhmi learned the art of poetry through the patronage of Mirza Hassan, pseudonym of Qatil,... and composed poetry in the style of earlier poets. He has composed a Diwan in Persian." (Naqvi, 1343: 521-523) The author of Hadiqa al-Shu'ara writes about Rattan Singh's (Zakhmi) linguistics and mastery: "... He was knowledgeable in most sciences and in Persian, Arabic, Turkish and English..." (Beigi Shirazi, 1364: 704) Zakhmi has left behind numerous works that show his extensive skill and knowledge in various sciences; among the most important works of Zakhmi are: Diwan Zakhmi: Zakhmi's most important work is his Persian Diwan, which mostly consists of ghazals. The number of ghazals in the Divan of Zakhmi is over 1038 ghazals and the number of verses in each ghazal is mostly seven verses and the total number of verses in his ghazals is more than seven thousand verses. 2) Anis al-Asheqeen: This book is a memoir of poets and includes the states and poems of early and late poets, the number of whom is more than two thousand poets. (Naqvi, 1343: 525) 3)

Zahmi welcomed Hafez's ghazals and guaranteed the verses of Hafez's poetry and was also influenced by Hafez's ghazals in linguistic compositions, themes and music as well as the extensive use of radif. Zahmi's ghazals returned to the style and especially imitated Hafez's ghazals; but he is an imitative poet, not an innovator. In Zahmi's ghazals, colloquial words are seen in poetry. He used more innovative verbal techniques such as observing similes, contrast, exaggeration and puns, and in the techniques of expression, he used more of Hafez's poetry's similes and metaphors. Zahmi used clear, explicit words without prejudice and the language of his poetry appears natural and ordinary; Although he was familiar with many different sciences and languages and wrote in them, he did not use the terms of sciences and words of those languages in his ghazal. His ghazal is completely romantic and lyrical. Arabic phrases and words are rarely used in Zari's poetry. In terms of the vertical axis, the themes of most ghazals are uninterrupted and have a spiritual connection; unlike Hafez's ghazal, where the overall coherence of the ghazal themes in the vertical axis is less observed. Another characteristic of Zari's poetry is criticism and satire of the hypocrisy of the work of the advisor, the ascetic, and the orator, which is used in his poetry. Also, the use of the words kharabat, mi, rand, and badeh safi shows that he had an opinion on Hafez's ghazals

3. Conclusion

The pure ghazal of Hafez has had a great influence on many Indian poets, especially Zari. Zari has benefited greatly from Hafez's ghazal in terms of linguistic structure (phrases, combinations, special

and prominent words), thought and themes, literary beauties and music. There is also a great deal of continuity and similarity in the themes of their ghazals, especially in the subject of love, and in this regard, Zari has welcomed some of Hafez's verses and has also guaranteed Hafez's poetry. The most important influence of Hafez's ghazal on Zari is in the field of music. Zari has collaborated with Hafez's ghazal by composing beautiful ghazals with the same meter, radif and rhyme, as well as ghazals with the same meter and radif with different rhymes; in addition, the similarity of the radif (external music) of Zari's ghazal and the simple present radifs of Hafez's ghazal also proves that Zari's ghazal is also strongly influenced by Hafez's ghazal in terms of music

4. References

- Anvare, H (2000) *It's just a story*, First edition , Tehran : Abed
- Baygi Sherazi , S.A (1985) *Poets' Garden* , Corrected by Dr. Abdolhossein Navaei , Volume One , First edition , Tehran : Zarren
- Dashti , A (2001) *Saadi's realm* , Fourth edition , Tehran: Amer Kaber
- Ghalib Dehlavi.A. (1997) *The Diwan of Ghalib*, By Mohsen Kiani, First edition , Tehran : Rozane
- Hafez , SH. M (1988) *Hafez's Divan*, By Mohammad Qazvini and Dr. Qasem Ghani, Fifth edition, Tehran, Zovvar
- Hasan khan , S. A (1878) *Gulshan Morning Note*, Behopal, Shah Jahani Printing House
- Javed, A; Chehraghani ,R ; Shahid M. A (2023) *A study of the ways in which Iqbal Lahori was influenced by Hafez Shirazi's poetry* , *Journal of Subcontinental Studies* , Number 15 , Pages 72-95
- Zakhme. R (2019) *The Divan of Zakhme*, Edited by Babar Nasim Asi, Tehran: University professors
- Khanlari. P (1958) *The weight of poetry*, Tehran: University of Tehran
- Khatibi .H (2007) *The Art of Prose in Persian Literature*, Tehran: Zovvar
- Lodi . SH. A (1998) *Merat Al kheyal*, Edited by Hamid Hassani and Behrouz Safarzadeh, Tehran : Rozane
- Mashhadi .M.A; Vathiq Abbasi .A; Mashhadi .M.R (2010) *Hafiz and Ghalib* , *Journal of Subcontinental Studies*, Number 5, Pages 101-124
- Mokhtari . M (2014) *Seventy years of love in Persian poetry*, Second edition, Tehran: Butemar
- Monzavi. A (1997) *List of Persian books*, Volume One, First edition, Tehran: Cultural Heritage Association
- Muezzine .A.M (2002) *Factors behind the influence and spread of the Persian language in the subcontinent*, *Persian Sugar Magazine* , Number 17, Pages 136-142
- Naqvi. S.R (1964) *Persian ID card writing in India and Pakistan*, Tehran: Elmee
- Safa.Z (2007) *History of Iranian Literature*, Volume Two, Eighteenth edition, Tehran: Ferdows
- Samiei. A (1991) *Hafez's words and message*, Under the supervision of Nasrollah Pour Javadi, Second edition , Tehran : Academic publishing

Shafiei Kadkani . M.R (1989) Music poetry, Second edition, Tehran: Aghah

Talebian.Y; Islamiyat. M (2005) The multifaceted value of the line in Hafez's poetry, Journal of Literary Research, Second year, Number 8, Pages 7-28

Yektai. M (1974) The influence of Iranian and Islamic culture in the lands of India and Pakistan , Tehran: Iqbal

Cite this article Poudineh, A., Mashhadi, M.A., Vasegh Abbasi, A. (2024). Alchemist of poverty (The most prominent themes in Waqif Lahori's poems). *Journal of Subcontinent Researches*, 16(47), 51-66. [DOI: 10.22111/jsr.2023.45748.2358](https://doi.org/10.22111/jsr.2023.45748.2358)

آماده انتشار

تأثیر پذیری رتن سینگ متخلص به زخمی از حافظ شیرازی

محمدیوسف دهانی^۱ | عبدالعلی اویسی کهنخا^۲ | عباس نیکبخت^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

۲. نویسنده مسئول: دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، ایمیل: oveisi@lihu.usb.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

چکیده

حافظ شیرازی از نوایغ و مشاهیر شعر و ادب فارسی است و سخن سحر آمیز و جاودانه او الهام بخش بسیاری از شاعران پس از وی شده است. رتن سینگ "متخلص به زخمی" از شاعران شیرین سخن فارسی قرن سیزدهم هجری در سرزمین هنداست که بسیار متأثر از حافظ است. "مضامین غزل زخمی، عاشقانه - عارفانه و پیرو سبک عراقی است و در غزل خود از شعر حافظ استقبال کرده است. پژوهش حاضر حاصل مطالعه نظری است. در این روش که به شیوه توصیفی-تحلیلی درباره تأثیر پذیری زخمی از حافظ انجام شده، تلاش شده است که تأثیر پذیری زخمی از حافظ را تبیین نموده و اشتراکات ذهنی و زبانی زخمی و حافظ را نشان دهیم. یافته های پژوهش نشان می دهد: شعر زخمی فاقد خیال انگیزی های باریک و مضامین دیرباب سبک هندی است و از طرف دیگر ساختار و انسجام صوری و محتوایی غزل او متأثر از حافظ شیرازی است. زخمی به استقبال غزل حافظ پرداخته و مصاربع شعر حافظ را تضمین نموده و در ترکیبات زبانی، مضامین و موسیقی و ردیف از غزل حافظ تأثیر پذیرفته است.

واژگان کلیدی: شعر فارسی، شبه قاره، غزل، حافظ، زخمی

۱

مقدمه و بیان موضوع

روابط میان ملت ها و تأثیر و تأثر آنها از همدیگر امری طبیعی است. مطابق با اسناد کهن تاریخی دو ملت بزرگ ایران و هند به دلیل خویشاوندی و همسایگی با همدیگر روابط فرهنگی و ادبی داشته اند. « دو ملت ساکن در سرزمین ایران و هند از دیرباز با یکدیگر رابطه فرهنگی و حسن همجواری داشته و زبان و نژاد آنان از جهاتی ریشه مشترک و منشأ واحدی دارد. (غالب دهلوی، ۱۳۷۶: ۱۱) زبان فارسی با جهانگشایی سلطان محمود غزنوی به هند راه یافت؛ زیرا همراهان محمود به هند فارسی زبان بودند. (بکتایی، ۱۳۵۳: ۸۳) « زبان شیرین فارسی مقارن با

مطالعات شبه قاره، دوره ۱۶، شماره ۴۷، ۱۴۰۳، صص ۵۱-۶۶.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۴ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۲/۰۳/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

استناد: پودینه، علیرضا؛ مشهدی، محمدامیر؛ وائق عباسی، عبدالله. (۱۴۰۳). کیمیا ساز فقر (برجسته ترین مضامین در اشعار واقف لاهوری). مطالعات

شبه قاره، ۱۶(۴۷)، ۵۱-۶۶.

DOI: [10.22111/jsr.2023.45748.2358](https://doi.org/10.22111/jsr.2023.45748.2358)

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© پودینه، علیرضا؛ مشهدی، محمدامیر؛ وائق عباسی، عبدالله.

ورود غزنویان به شبه قاره راه یافت و در آن زمان به عنوان زبان درباری و رسمی برگزیده شد و این موقعیت همچنان تا دوره های بعد؛ «غوریان»، «سلاطین دهلی» (خلجی، تغلق، سادات و لودی)، «سلاطین گورکانی» (از قبیل بابر، همایون، اکبر، جهانگیر، شاهجهان، اورنگ زیب عالمگیر و بهادرشاه ظفر) ادامه داشت. (مؤذنی، ۱۳۸۱: ۱۳۶)

پژوهش حاضر به بررسی و تأثیر فرهنگ و ادب فارسی بر ادبیات شبه قاره و بویژه جایگاه بی مانند شاعر بزرگ فارسی حافظ شیرازی بر زخمی شاعر سرزمین هند می پردازد. «بدون تردید حافظ سیمرغ قلّه قاف غزل فارسی است.... حدیث سحر فریبش، از حدّ مصر و چین فراتر رفته و به اطراف روم وری رسیده است». (مشهدی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۰۶) زخمی شاعر خوش ذوق و شیرین سخن زبان فارسی در هند است؛ غزل او به سبک عراقی و متأثر از حافظ است. در این مقاله به جهت سهولت کار تمام ارجاعات ابیات، به دیوان حافظ تصحیح محمد قزوینی و قاسم غنی چاپ ۱۳۶۷ و دیوان رتن سینگ متخلص به زخمی تصحیح بابر نسیم آسی چاپ ۱۳۹۸ و صرفاً به شماره صفحه است و منظور از حرف (ح) و (زخ) در آغاز یا پایان ابیات به ترتیب حافظ و زخمی است.

پیشینه تحقیق

شعر آسمانی حافظ بر بسیاری از شاعران پس از وی تأثیر نهاده و در این زمینه مقالات پرشماری نوشته شده است از جمله: تأثیر پذیری زیب النساء (مخفی) از حافظ (۱۳۸۶) نشریه ادب غنایی شماره ۹ نوشته محمد امیر مشهدی که در آن به بررسی وزن، قافیه و ردیف و مضامین و پاره ای ترکیبات مشترک حافظ و زیب النساء پرداخته شده است. همچنین مقاله تأثیر پذیری سبکی عاشق اصفهانی از حافظ (۱۳۹۰) نوشته محمد امیر مشهدی در نشریه سبک شناسی بهار ادب شماره ۱۲ که در آن نویسنده از مناظر مختلف موسیقایی، محور زبان و واژگان و نیز مضامین به تأثیر پذیری عاشق اصفهانی از حافظ پرداخته است. از دیگر مقالات، تأثیر پذیری فروغی بسطامی از حافظ شیرازی در غزل عارفانه (۱۳۹۴) نوشته معصومه کیهی و هادی خدیور در نشریه عرفانیات در ادب فارسی شماره ۲۵ را می توان ذکر نمود که در آن به پیروی و تقلید فروغی بسطامی از غزلیات عرفانی حافظ و ذکر پاره ای از اشتراکات سبکی و تشابهات وزن، قافیه، ردیف و تصاویر شعری دو شاعر پرداخته شده است.

در این مقاله نیز به بررسی، تأثیر پذیری و استقبال رتن سینگ متخلص به زخمی از غزل حافظ می پردازیم. قابل ذکر است مقاله حاضر برای اولین بار به شناخت جایگاه و تأثیرگذاری غزل حافظ بر غزل زخمی می پردازد

شرح حال رتن سینگ متخلص به زخمی و آثار وی

« مهاراجه رتن سینگ بهادر، متخلص به « زخمی »، که از طرف شاهان اوده (نام سرزمینی در هند) به خطاب فخرالدوله، دبیر الملک مهاراجه رتن سینگ بهادر هوشیار جنگ سرفراز بود، اصلش از بریلی رام پور است. پدرش رای بالک رام، در سرکار وزیر الممالک نواب آصف الدوله بهادر، والی مُلک اوده، عهده میر آتش را انصرام می نمود وی به اکثر علوم عربی، فارسی، ترکی و سنسکرت آشنایی داشت» (حسن خان، ۱۲۹۵ق: ۱۸۹) سید علی رضا نقوی مولف تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان در باره شرح حال مولف تذکره انیس العاشقین که متعلق به رتن سینگ است می نویسد: « اسم مولف این تذکره (انیس العاشقین) کنور رتن سینگ متخلص به زخمی است ... زخمی به عنایت میرزا حسن متخلص به قتیل، ... فن شعر گفتن را آموخت و به سبک شعرای متقدم شعر می سرود وی به فارسی دیوانی ترتیب داده است. » (نقوی، ۱۳۴۳: ۵۲۱-۵۲۳) صاحب حدیقه الشعرا نیز درباره زبان دانی و تسلط رتن سینگ (زخمی) به زبان های مختلف می نویسد: «... او به اغلب علوم و به زبان فارسی، عربی، ترکی و انگلیسی دانا بوده است...» (بیگی شیرازی، ۱۳۶۴: ۷۰۴)

از زخمی آثار متعددی به یادگار مانده است که نشان از مهارت و دانش گسترده او در علوم مختلف دارد. از جمله مهم ترین آثار زخمی: (۱) دیوان فارسی اوست که بیشتر مشتمل بر غزلیات است. تعداد غزلیات دیوان زخمی بالغ بر ۱۰۳۸ غزل و تعداد ابیات هر غزل اغلب هفت بیت و مجموع ابیات غزلیات وی بیشتر از هفت هزار بیت است (۲) انیس العاشقین: این کتاب تذکره الشعرا است و مشتمل بر احوال و اشعار شعرای متقدم و متاخرا زمان مولف است که شرح حال بیش از دو هزار شاعر را در بر دارد. (نقوی، ۱۳۴۳: ۵۲۵) (۳) سلطان التواریخ: تاریخ جهان است و به ویژه تاریخ گسترده شاهان اوده است. (منزوی، ۱۳۷۴: ۶۳۱) (۴) معیار الازمان: رساله ای است در موضوع تقویم. (زخمی، ۱۳۹۸: ۷۱) (۵) شرح گل کشتی: این کتاب شرحی منظوم بر مثنوی "گل کشتی" میر عبد النجات اصفهانی (۱۱۲۶ ق) است. موضوع این مثنوی فن کشتی گیری بوده است. (همان: ۷۱)

سبک شعر حافظ و زخمی

شعر حافظ در اوج فصاحت و بلاغت ادبی است « از اختصاصات کلام حافظ آنست او معنی های دقیق عرفانی و حکمی و تخیل های لطیف و تفکرات دقیق خود را در موجزترین کلام و رساترین الفاظ بیان کرده است. از دیگر ویژگیهای شعر حافظ توجه خاص او به ایراد آرایه های مختلف لفظی و معنوی در شعراست به طوری که کمتر بیتی از شعر های او را می توان خالی از نقش و نگار صنایع یافت. » (صفا، ۱۳۸۶ ج ۲: ۱۸۸) و همچنین گفته اند که: حافظ از جمله شاعران مبدع و خلاق ادب فارسی است که واژگان و اصطلاحات بی سابقه ای را برای نخستین بار وارد شعر فارسی کرده یا اصطلاحات و واژگان از قبل به کار رفته را در معنایی جدید و با بار عاطفی - ارزشی بی سابقه ای استفاده کرده است. (جاوید و دیگران، ۱۴۰۲: ۸۳) بی دلیل نیست که در باره شعر حافظ گفته اند: « شعر حافظ برآمد همه گرایش های عاشقانه و عارفانه - مجازی و معنوی - فرهنگ کهن ماست؛ هم شور عشق انسانی در آن متجلی است و هم در شیفتگی و اطمینان روحانی غرقه است. ویژگی ممتاز حافظ ترکیب این دو عالم است؛ در برخی از اشعارش هم کنایه گشایی ویژه ای از نماد گرایی صوفیه هست و هم تأثیر و تأثرهای واقعی از رابطه انسانی و حتی عشق ورزی جسمانی. » (مختاری، ۱۳۹۳: ۳۵)

رتن سینگ متخلص به زخمی یکی از شاعران غزلسرای زبان فارسی قرن سیزدهم در سرزمین هندوستان معاصر با دوره بازگشت ادبی در ایران است. در غزل زخمی آثار و نشانه های سبک هندی کم دیده می شود بلکه زبان شعری او بیشتر به غزل دوره بازگشت شبیه است. یکی از ویژگیهای مکتب بازگشت تقلید از شاعران گذشته در حوزه غزل و قصیده است. شاعران دوره بازگشت در قصیده از شاعران قرن پنجم و ششم و در غزل از شاعران قرن هفتم و هشتم تقلید کرده اند. رتن سینگ «زخمی» نیز از این شیوه تقلید از شاعران بزرگ برکنار نبوده است. برخلاف شاعران دوره بازگشت که زبان شعری آنان از لغزش های زبانی تا حدودی پیراسته است، زبان شعر زخمی لغزش هایی دارد. واژگان عامیانه در شعرا دیده می شود و در بسیاری جاها اشکالات صرفی و نحوی زبانی دیده می شود که با معیارهای حاکم بر زبان فارسی همخوانی ندارد. وی در شعر خود بیشتر از صنایع بدیع همانند مراعات نظیر، تضاد، اغراق و سجع و جناس بهره برده و در عناصر بیان، بیشتر از تشبیه و استعاره بهره گرفته است. هرچند که وی بر بسیاری از علوم و زبان های مختلف آشنایی دارد و تألیفاتی نیز در آن زبان ها دارد اما از اصطلاحات علوم و واژه های آن زبان ها در غزل خویش استفاده ننموده است. غزل وی عاشقانه- عارفانه و پرروش شعر حافظ است. در شعر زخمی عبارات و واژگان عربی به ندرت استفاده شده است. مهمترین ویژگی شعر زخمی انتقاد از اوضاع اجتماع است که به تقلید از حافظ انجام داده است انتقاد و طعنه به ریا کاری ناصح، زاهد و خطیب بسامد بالایی در شعر زخمی دارد. همچنین کاربرد واژگان خرابات، می، رند، باده صافی و... بیانگر توجه زیاد زخمی به شعر حافظ است

تأثیر پذیری زخمی از حافظ

غزل زخمی متأثر از غزل حافظ است. زخمی در تعدادی از غزلیات خود به صراحت مصرع هایی از شعر حافظ را تضمین نموده که نشانه آشکار تأثیرگذاری حافظ بر اندیشه اوست. وی در استفاده از عبارات، واژگان، ترکیبات زبانی و نیز کاربرد وزن، قافیه و ردیف از غزل حافظ بهره برده است. در محور اندیشه و مضامین، بیشتر از مضامین شعر حافظ متأثر است. در صور خیال از تشبیه و استعارات حافظ بهره گرفته است. غزلیات زخمی گرچه به شیوایی و استادی غزل حافظ نیست و گاه الفاظ سست در آن دیده می شود اما در بسیاری از غزلیات او ابیاتی دیده می شود که بیانگر هنرمندی او در زبان و ادب فارسی است. اینک تأثیر پذیری زخمی از شعر حافظ در ۵ محور مورد بررسی قرار می گیرد. ۱- شعرهایی که به استقبال از غزلیات حافظ سروده است ۲- در محور زبان (عبارات، ترکیبات و ردیف های همسان یا نزدیک به هم که از شعر حافظ وام گرفته است) ۳- محور تخیل و صنایع ادبی ۴- محور مضامین و اندیشه هایی که از شعر حافظ گرفته است ۵- تضمین هایی که زخمی از شعر حافظ کرده است

۱- استقبال زخمی از غزل حافظ (تأثیر پذیری در وزن و موسیقی)

زخمی به استقبال بعضی از غزلیات حافظ پرداخته که به سه نوع مهم آن ها اشاره می شود: ۱- غزلیاتی که در وزن، قافیه و ردیف همسان غزلیات حافظ هستند. ۲- غزلیاتی که از نظر وزن و ردیف با غزل حافظ یکسان است ولی قافیه آنها با هم فرق دارد. ۳- غزلیاتی که ردیف فعلی آنها با شعر حافظ یکسان است.

۱-۱ غزلیاتی که در وزن و قافیه و ردیف با غزل حافظ یکسان است:

-بحر مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف (مفعولُ فاعلاتُ مفاعیلُ فاعلن)

ح: دیدم به خواب خوش که به دستم پیاله بود ۱۴۵ زخ: با غیر، شب که آن مه مشکین کلاله بود ۳۵۲
 ح: گر می فروش حاجت رندان روا کند ۱۲۶ زخ: گر از هزار وعده یکی را وفا کند ۳۲۷
 -بحر رمل مثنیٰ مخبون محذوف (فاعلاتن فعلاتن فعلن) زخمی هفت غزل به استقبال از غزلیات حافظ در این وزن سروده است. برای پرهیز از اطاله کلام در جدول ذیل در سمت راست مصراع شعر حافظ و در سمت چپ مصراع شعر زخمی آمده است

ح: گوهر مخزن اسرار همان است که بود ۱۴۴ زخ: خط بر آوردو همان آفت جان است که بود 351

سال ها دل طلب جام جم از ما می کرد ۹۶	شب که بیمار غمش مرگ تمنا می کرد ۲۹۴
روشن از پرتو رویت نظری نیست که نیست ۵۱	بی تو خونابه فشان چشم تری نیست که نیست ۲۳۰
دوش می آمد و رخساره بر افروخته بود ۱۴۳	شب که او ز آتش می چهره بر افروخته بود ۳۴۴
ای نسیم سحر آرامگه یار کجاست ۱۵	تاب این سوز نهران در من بیمار کجاست ۱۷۳
لعل سیراب به خون تشنه لب یار من است ۳۶	کشتن بی گنهان عادت دلدار من است ۱۸۸
حسب حالی ننوشتی و شد ایامی چند ۱۲۳	بد گمان است به یاران شده ایامی چند ۳۲۶

- بحر خفیف مسدس مخبون محذوف (فاعلاتن مفاعلن فعلن) در این وزن و وزن های دیگر که به دنبال هم می آیند زخمی فقط یک غزل به استقبال از حافظ سروده است

ح : درد عشقی کشیده ام که مپرس ۱۸۳ زخ: بی تو در خون پییده ام که مپرس (۴۰۲)
 -بحر مجتث مثنیٰ مخبون محذوف (مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن)

ح: نفس برآمد و کام از تو بر نمی آید (۱۶۰) زخ: چه شد که از دل زارم خیر نمی آید (۳۷۴)
 - بحر هزج مثنیٰ سالم (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

ح: بتی دارم که گرد گل زسنبل سایه بان دارد ۸۱ زخ: ندانم تا چه امشب در دل آن رعنا جوان دارد ۲۷۳
 -بحر هزج مسدس محذوف یا دو بیتی (مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

ح: سحر بلبل حکایت با صبا کرد (۸۹) زخ: نه از یاران جانی کس وفا کرد (۲۸۴)
 -بحر رجز مثنیٰ مطوی مخبون (مفتعلن مفاعلن " مفتعلن مفاعلن)

ح: گلبن عیش می دمد ساقی گلعدار کو؟ ۲۸۶ زخ: تشنه لبِ چو من کجا، طاقت انتظار کو؟ ۵۶۷

۲-۱ - غزلیاتی که از نظر وزن و ردیف با غزل حافظ یکسان است ولی قافیه آنها با هم فرق دارد.

زخمی بعضی از غزلیات خود را به اقتضای وزن و ردیف غزل حافظ، اما با قافیه متفاوت سروده است. به عنوان نمونه در غزل ذیل که حافظ در بحررمل مثنی محذوف (فاعلاتن فاعلاتن فاعلن) سروده است زخمی با حفظ وزن و ردیف غزل حافظ، غزلی را با قافیه متفاوت سروده است.

ح: یاری اندر کس نمی بینم یاران را چه شد؟ دوستی کی آخر آمد دوستان را چه شد؟ ۱۱۴

زخ: یک نگه بر من ندارد یار جانی را چه شد؟ من گذشتم از وفا، لطف زبانی را چه شد؟ ۳۰۹

-نمونه های دیگر این استقبال از شعر حافظ به قرار ذیل است: بحررمل مثنی مخبون محذوف (فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

ح: دل و دینم شد و دلبر به ملامت برخاست گفت با ما منشین کز تو سلامت برخاست ۱۶

زخ: می توان بهر تو روزی زسر جان برخاست وز سر کوی تو ولله که نتوان برخاست ۱۷۴

- بحر هزج مثنی اخرب مکفوف محذوف (مفعول فاعلاتن فاعیل فاعلن)

ح: پیرانه سرم عشق جوانی به سر افتاد وان راز که در دل بنهفتم به در افتاد ۷۵

زخ: تا چشم من خسته بر آن لب افتاد روزم به شب و جان به لب و تن به تب افتاد ۲۶۲

- بحر مضارع مثنی اخرب مکفوف محذوف (مفعول فاعلاتن فاعیل فاعلن)

ح: حسنت به اتفاق ملاحظت جهان گرفت آری به اتفاق، جهان می توان گرفت ۶۰

زخ: طالع نگر که چون به دلش رحم جا گرفت خنجر به کف، اجل پی خونریز ما گرفت ۲۴۵

گاهی نیز در غزل زخمی آنجا که استقبال از شعر حافظ به گونه مصطلح اتفاق نیفتاده است زخمی صرفاً در وزن همسان با غزل حافظ غزل سروده و سعی در حل بعضی مصراع های شعر حافظ در شعر خود نموده است مثلاً در مصراع اول غزل زیر، حافظ می گوید:

سحر زهاتف غییم رسید مژده به گوش که عهد شاه شجاع است می دلبر بنوش

(حافظ، ۱۳۶۷: ۲۸۳)

زخمی با استفاده از همان واژگان و با درهم ریختن شکل ظاهری بیت حافظ سروده است.

سحر ز هاتف میخانه ام به گوش آمد که رفت موسم غم وقت نای و نوش آمد

(زخمی، ۱۳۹۸: ۳۱۶)

در مصراع اول غزل زخمی و حافظ واژگان یکسان (سحر، هاتف، گوش، به، ز) به کار رفته و زخمی فقط هاتف غیب حافظ را به هاتف میخانه و فعل رسید غزل او را به آمد تغییر داده است.

گاهی نیز زخمی در بعضی ابیات غزل خود که به نوعی از حافظ استقبال کرده با حفظ قافیه غزل حافظ، ردیف آن را تغییر داده است. به عنوان مثال در غزل ذیل از حافظ ردیف زدند در غزل زخمی به زخم تغییر پیدا کرده است

گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند
چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند
صوفیان رقص کنان ساغر شکرانه زدند
(حافظ، ۱۳۶۷: ۱۸۴)

دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند
جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه
شکر ایزد که میان من و او صلح افتاد

بوسه ها شکر کنان بر در میخانه زخم
نذر کردم که بسی باده شکرانه زخم
من و دل برکنم از بت ره افسانه زخم
(زخمی، ۱۳۹۸: ۴۸۰)

بوسه گر بار دگر بر لب جانانه زخم
گر شکستی رسد از دست تو برتوبه من
واعظا از ره تحقیق چه دور از کاری

همانگونه که دیده می شود زخمی این غزل را به استقبال از غزل حافظ سروده است. زخمی به جای "در میخانه زدند" و "ساغر شکرانه زدند" و "ره افسانه زدند" حافظ، به ترتیب عبارت "در میخانه زخم" و "باده شکرانه زخم" و "ره افسانه زخم" را به کار برده است

۳-۱ ردیف در شعر حافظ و زخمی

ردیف بیشترین بار عاطفی و احساسی شعر را بر دوش دارد. شفیع کدکنی در باره ردیف در شعر حافظ می نویسد: «رابطه ای که میان قافیه و ردیف و دیگر کلمات، از لحاظ تشابه صوتی یا وحدت آوایی وجود دارد به عنوان یک اصل در سراسر دیوان حافظ قابل بررسی است (شفیع کدکنی، ۱۳۶۸: ۴۳۷) زخمی از انواع ردیف در غزل استفاده نموده است و تقریباً تمامی غزلیات وی مردّف است. از مجموع ۱۰۳۸ غزل دیوان زخمی تعداد ۹۹۴ غزل دارای ردیف است به عبارتی حدود ۹۶ درصد غزلیات زخمی مردّف است و در این زمینه بیشتر متأثر از حافظ است. در بررسی دیوان حافظ مشاهده شد که از ۴۹۵ غزل دیوان حافظ (مطابق چاپ قزوینی) ۳۲۸ غزل دارای ردیف هستند؛ یعنی حدود ۶۷ درصد غزل ها. (طالبیان و اسلامیت، ۱۳۸۴: ۲۰) در این بخش به دو نوع کاربرد ردیف در شعر زخمی اشاره می شود. الف: غزل هایی که قافیه وردیف آنها با غزل حافظ یکسان ولی وزن آنها فرق دارد. ب: غزلیاتی که فقط ردیف آنها با ردیف غزل حافظ یکسان است.

الف- غزل هایی که قافیه وردیف آنها با غزل حافظ یکسان ولی وزن آنها فرق دارد.

ح: من نه آن رندم که ترک شاهد و ساغر کنم
زخ: کی بود در گمان که به رویت نظر کنم
محتسب داند که من این کارها کمتر کنم ۲۳۷
از دل هزار گونه شکایت پلر کنم ۴۸۵

همان گونه که ملاحظه می شود غزل حافظ در بحر رمل مثنی محذوف است ولی غزل زخمی در بحر مضارع اخرب مکفوف محذوف سروده شده است ولی قافیه و ردیف آنها یکسان است.

ح: سال ها پیروی مذهب رندان کردم تا به فتوی خرد حرص به زندان کردم ۲۱۷
 زخ: از غمت سر به بیابان کردم خیر باد سر و سامان کردم ۴۵۰
 مثال های دیگر:

گلبن عیش می دمد ساقی گل‌گذار کو؟ حافظ (۲۸۶)	درچمن امشب هوا ابر است همدم یار کو؟ زخمی ۵۶۷
کس نیست که افتاده آن زلف دو تا نیست حافظ (۴۸)	هر چند که شیوه ات جفا نیست زخمی (۲۲۲)
خوشتر زعیش و صحبت باغ و بهار چیست؟ حافظ ۴۵	دم به دم چشمک زدن ها جانب اغیار چیست زخمی ۲۱۴
چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست حافظ ۱۷	جز یار من که میل دلش جمله بر جفاست زخمی: ۱۶۹

در بعضی از غزلیات، زخمی غزل حافظ را سرمشق قرار داده و در همان بحر ولی متفاوت از نظر ارکان، غزل سروده است به عنوان نمونه در غزل زیر از حافظ که در بحر رمل مثنی‌مخبون محذوف سروده شده است؛ زخمی با حفظ قافیه و ردیف غزل حافظ غزلی در بحر رمل مسدس سروده است که از نظر قافیه و ردیف یکسان است؛ اما از نظر وزن متفاوت است.

ح: ناگهان پرده بر انداخته ای یعنی چه؟ ۲۹۰ زخ: تو و با غیر، وفا یعنی چه؟ ۵۷۵

ب: غزلیاتی که فقط ردیف آنها با ردیف غزل حافظ یکسان است. حافظ در بعضی از غزلیات خود فعل و بعضی از عبارات را ردیف غزل خود قرار داده است، زخمی نیز به تقلید از ردیف غزل حافظ همان ردیف را برای غزل خود برگزیده است در صورتی که وزن و قافیه غزل حافظ و زخمی با یکدیگر کاملاً متفاوت است.

ح: بی مهر رخت روز مرا نور نماندست ۲۷ زخ: گرت با من سر یاری نماندست ۱۹۵

ح: بی تو ای سرو روان با گل و گلشن چه کنم زخ: در انتظار همه عمر شد به سر چه کنم ۴۸۶؟

ح: دارم از زلف سیاهش گله چندان که مپرس ۱۸۳ زخ: بی تو در خون تپیده ام که مپرس ۴۰۲

(۲) تأثیر پذیری در محور زبان (عبارات، ترکیبات و واژه ها)

در باره مباحث لغوی و ترکیبیات یکسان باید این نکته را در نظر داشت که « درست است که شاعران و نویسندگان و فیلسوفان زبان خاصی برای بیان مفاهیم مورد نظرشان دارند و واژگان ویژه ای را به کار می برند اما در بسیاری از موارد به صورت ناخواسته واژه ها و ترکیبیات و عبارتهایی در سخن آنها به کار می رود که نشانگر تأثیر پذیری آنها از شعرو یا نوشته دیگری است. (انوری، ۱۳۷۹: ۶۹) زخمی شاعر نیز از این خصیصه مبرا نیست به همین جهت در شعر او ترکیبیات و واژه هایی را می یابیم که خاص غزل حافظ است و او آنها را در شعر خود به کار برده است. در این بخش به عبارات، ترکیبیات و واژگان خاص غزل حافظ که زخمی در غزل خود به کار گرفته است می پردازیم.

زخمی عبارات و ترکیبیات حافظ را به دو صورت در شعر خود به کار برده است. (۱) عبارات و ترکیبیات غزل حافظ را عینا در غزل خود به کار برده است.

۲-۱- عبارات، ترکیبیات غزل حافظ که زخمی آنها را در غزل خود عینا به کار برده است:

صفحه	عبارات و ترکیبیات به کار رفته در غزل زخمی	صفحه	عبارات و ترکیبیات به کار رفته در غزل حافظ
۶۳۱	بی مهر رخت منزل ما تیره و تار است	۲۷	بی مهر رخت روز مرا نور نمانده است
۱۷۰	ساقی برسان کشتی می زود به پیشم	۲۹۷	بده کشتی می تا خوش برانیم
۱۲۴	چه بد کردم که دل دادم به تو، دل بد ممکن با من	۱۷۲	ای دل غمدیده حالت به شود دل بد ممکن
۳۵۹	بپوشان جرعه ای بر خاک و یاد آرز از غلام خود	۸۲	بپوشان جرعه ای بر خاک و حال اهل دل بشنو
۵۷۰	چشم بد دور، برنج ذقنی هست که آه	۲۸۱	چشم بد دور ز خال تو که در عرصه حسن
۵۷۶	لوطی و ارسته، رند لایالی مشربم	۳۲۶	من بدنام، رند لایالی
۳۳۵	زخمی طواف دیر مغان می توان نمود	۳	کجاست دیر مغان و شراب ناب کجا

۲-۲- گاهی واژگان و ترکیبیات غزل حافظ را اندکی تغییر داده است؛ اما تأثیر شعر حافظ بر غزل وی مشهود است.

بسیاری از ترکیبیات که در شعر حافظ به خوبی جای گیر شده است، زخمی با تغییر اندکی، آن ترکیبیات را در شعر خود گنجانده است. به عنوان نمونه زخمی ترک قبا پوش حافظ را تبدیل به، سرو قبا پوش کرده است. « واژه ها و ترکیبیات و الفاظ و اصطلاحات و عباراتی که در شعر حافظ روح و جان دارند» (سمعی، ۱۳۷۰: ۵۷) در شعر زخمی بسیارخام و ابتدایی به کار رفته اند. از آنجا که اساس کار زخمی بر تقلید بوده است بسیاری از ترکیبیات و عبارات حافظ را با مختصر تغییری در شعر خود گنجانده است. شواهد ذیل گویای این مصداق است.

ح: نگاری، چابکی، سنگی کله دار ظریفی، مهوشی، ترکی قبا پوش ۲۸۲
 زخ: رشک ته پیرهنش می کشدم بس که ز شوق می کشد تنگ به بر، سرو قبا پوشش را ۱۲۶

صفحه	عبارات یا ترکیبات غزل زخمی	صفحه	عبارات یا ترکیبات غزل حافظ
۵۷۶	زخمیا! <u>پار به کام است</u> بزن نقش مراد	۳۲	گل در بر و می در کف و معشوق به کام است
۳۵۳	دردا! که کار من به تب غم حواله بود	۱۴۵	تعبیر رفت و کار به دولت حواله بود
۳۵۳	زخمی! <u>علاج بنده می دیر</u> ساله بود	۱۴۵	تدبیر ما به دست شراب دو ساله بود
۳۵۲	یا رب! آن ماه سفر کرده که مُردم بی او	۷۰	دوش آگهی زیار سفر کرده داد باد
۱۶۵	نالۀ تا صبح چو من مرغ خوش الحان همه شب	۷	می رسد مژده گل بلبل خوش الحان را
۱۶۹	چون رنگ خرام آن صنم زهره جبین ریخت	ص ۴۷	یا رب آن شاه وش ماه رخ زهره جبین
۱۱۵	تهی از رشته الفت دُر یک دانه ما را	۱۰۷	تو خود ای گوهر یک دانه کجایی آخر
۱۵۱	به غلط سیر نشین آن بت هر جایی را	۳۵۲	رخساره به کین ننمود آن شاهد هر جایی
۶۳۰	دف زنان، مست و غزلخوان و صراحی به بغل	ص ۲۰	پیرهن چاک و غزلخوان و صراحی در دست

۳) تأثیر پذیری در محور خیال و زیبایی های ادبی

صنایع ادبی شعر زخمی بیشتر در بخش بدیع است؛ اما در حوزه آرایه های بیان، از استعارات و تشبیهات حافظ تأثیر پذیرفته است؛ اما صور خیال شعر زخمی هرگز به زیبایی غزل حافظ نیست.

تشبیه

تشبیهات زخمی اغلب محسوس و مادی است. زخمی بیشتر از تشبیهات حسی - حسی و عقلی - حسی حافظ بهره برده اما از تشبیهات حسی به عقلی کمتر استفاده کرده است. زخمی بیشتر از همه از تشبیه بلیغ استفاده نموده و بسیاری از تشبیهات بلیغ وی از شعر حافظ اخذ شده است.

تشبیه ناصح و زاهد به حیوان: حافظ صوفی را به حیوان خوش علف تشبیه کرده و زخمی ناصح را به خر جاهل تشبیه دانسته است.

پاردمش دراز باد آیین حیوان خوش علف (۲۰۱)

گوش به حرف این خر جاهل نمی دهم (۴۹۹)

ح: صوفی شهر بین که چون لقمه شبیه می خورد

زخ: از جا مرو به طعنه ناصح تو هم که من

حافظ و زخمی زاهد و ناصح را دیو دانسته اند

دیو بگریزد از آن قوم که قرآن خوانند (۱۳۱)

برید از پیشم این دیو لعین را (۱۴۱)

ح: زاهد ار رندی حافظ نکند فهم چه شد؟

زخ: بلاها دیده ام از دست ناصح

حافظ و زخمی دل را کعبه دانسته اند و با آن تشبیه بلیغ ساخته اند: کعبه دل

احرام طوف کعبه دل بی وضو بیست (۲۳)

بادۀ گلگون ز دست ساقی کوثر زدم (۴۵۲)

ح: حافظ هر آن که عشق نورزید و وصل خواست

زخ: کافر سرمستم و در کعبه دل سال ها

از زیبایی های بلاغی که زخمی به طور گسترده و چشم گیر در شعر خود به کار برده است ساخت ترکیب اضافی است که از ترکیب (رشک یا غیرت همراه با اسم) ساخته است این نوع ترکیب در شعر حافظ به صورت نادر به کار رفته است .

ح: شاهی از لطف و پاکی رشک آب زندگی
 زخ: با رخ غیرت یوسف چو زلیخا هر دم
 دلبری در حسن و خوبی غیرت ماه تمام ۲۱۰
 جان من، پیرهن صبر دیدن چه ضرور ۳۹۱

استعاره

زخمی از استعارات ساده و آشنا استفاده کرده و اغلب استعاره های وی همان استعارات سنتی شعر فارسی است که در غزل حافظ و سعدی نیز به کار رفته است.

آب آتشگون (آتشین): استعاره از شراب

ح: ساقی یک جرعه ای زان آب آتشگون که من
 زخ: مشو آتش، بیاور باده، زن آتش به جان ما
 در میان پُختگان عشق او خامم هنوز ۲۶۵
 بیا، پر کن به آب آتشین پیمانۀ ما را ۲۶۵
 دختر رز (استعاره از شراب)

ح: برسان بندگی دختر رز، گو به در آی
 زخ: در آر دختر رز را به عقد من ساقی!
 که دم و همت ما کرد ز بند آزادت ۱۸
 که رفت موسم غم، وقت نای و نوش آمد ۳۱۶
 طنز یا استعاره تهگمیه

ح: حافظ از دولت عشق تو سلیمانی شد
 زخ: آنچه باید به اسیران بلا در شب هجر
 یعنی از وصل تو اش نیست به جز باد به دست (۱۹)
 همه از دولت عشق تو میسر دارم (۴۶۱)
 اغراق و غلو درباره دود آه شاعر

ح: بگشای تربتم را بعد از وفات و بنگر
 زخ: ز دود آه تو شد تیره آسمان، ای دل!
 کز آتش درونم دود از کفن برآید (۱۵۸)
 کدام معجز زرتار پرق خرم تست (۲۰۶)
 پارادوکس (متناقض نما)

ح: دولت فقر خدایا به من ارزانی دار
 زخ: اگر زخمی به کویس می رود ناصح، مشو مانع

ایهام

ح: حکایت لب شیرین کلام فرهاد است
 زخ: اگر در عشق شیرین کنده ای کوهی مشو نازان

ایهام تناسب

ح: حافظ از حشمت پرویز دگر قصه مخوان
 زخ: غیر هرگز ندهد جان به لب شیرینت
 که لبش جرعه کش خسرو شیرین من است (۳۸)
 کار فرهاد کجا از مگسی می آید (۳۷۳)

۴) تأثیر پذیری زخمی در محور مضمون و اندیشه از حافظ

مضامین، انعکاس دهنده و نمایشگر عواطف، احساسات، عقاید، فرهنگ و آداب و حتی آرزوهای شخصی شاعر است و هر گوینده ای به روش و واژگان خاص خویش آن را بیان می کند... توسل به استعاره و کنایه، دست زدن به تمثیل و تشبیه که باعث ابتکار و تنوع تعبیر یا مضمون آفرینی می شود برای حصول این مقصود است.» (دشتی، ۱۳۸۰: ۹۵) زخمی بیشتر در حوزه عواطف و تجربیات شخصی غنایی از حافظ تأثیر پذیرفته و بسیاری از مضمون های عاشقانه شعر حافظ را گرفته و در شعر خود به کار برده است. عشق جان مایه غزل حافظ و زخمی است.

عشق قضای الهی است.

قضای آسمان است این و دیگرگون نخواهد شد ۱۱۲
ممکن نبود ظالم تغییر قضا کردن ۵۰۵

ح: مرا مهر سیه چشمان ز سر بیرون نخواهد
زخ: از ما مَطْلَب ناصح! از عشق ابا کردن
انسان مرغ ملکوتی است که در قفس دنیا اسیر شده است.

روم به گلشن رضوان که مرغ آن چمنم (۲۴۵)
بلبل گلشن خلدن که گرفتار شدم (۴۵۳)

ح: چنین قفس نه سزای چو من خوش الحانیست
زخ: اندرین کهنه قفس از رخ گندم گونت

پیروی از فتوای پیر مغان

که حرام است می آنجا که نه یارست ندیم (۲۵۳)
باده بر روی جوانان پری پیکر زدم (۴۵۳)

ح: فتوی پیر مغان دارم و قولیست قدیم
زخ: زاهد و کارش که من بر فتوی پیر مغان

زخمی مثل حافظ مرید پیر مغان است.

که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزل ها (۱)
پیر مغان است و ما پیرو ارشاد او (۵۶۶)

ح: به می سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید
زخ: هادی ما گمراهان در ره حق زخمیا!

ترجیح عشق بر نعمات دنیوی و اخروی

نیاید هیچ در چشمش به جز خاک سر کویت (۶۶)
نهادم تا به راه عشقی پا را (۱۰۹)

ح: زهی همت که حافظ راست از دنیوی و عقبی
زخ: زدم پا بر سر دنیا و عقبی
زاهد و شیخ از دیگاه حافظ و زخمی منفور هستند.

که گناه دگران بر تو نخواهند نوشت (۵۶)
بگذر زمن ای ساده! تو و خیر و شر تو (۵۵۲)

ح: عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت
زخ: با من چه کنی دعوی وارستگی ای شیخ

عشق لازمه ایام جوانی است.

بس طور عجب لازم ایام شبابست (۲۲)
چه کنم، جوش شبابست، تو هم می دانی (۶۲۰)

ح: حافظ چه شد ار عاشق و رندست و نظرباز
زخ: این که ترک می و شاهد نتوانم واعظ

کوی معشوق بر بهشت برتری دارد.

با خاک کوی دوست برابر نمی کنم (۲۴۲)
غیرت فردوس برین کوی تست (۲۰۶)

ح: باغ بهشت و سایه طوبی و قصر و حور
زخ: بر در خود نعش مرا کن به خاک

۵) تضمین های زخمی از غزل حافظ

از مهم ترین تأثیر پذیری های اندیشه، تضمین است و در اصطلاح علم بدیع آن است که « شاعر در شعر خود مصراعی یا بیتی از غیر آرد که مشهور و متعارف بود، اما اگر بیت غیر مشهور ضرور افتد، شرط است که اشاره تضمین به نام شاعر باید کرد» (لودی، ۱۳۷۷: ۱۰۱) توضیح، تأیید و تأکید معنای مد نظر یکی از مهم ترین اهدافی است که در تضمین تعقیب می شود. (خطیبی، ۱۳۸۶: ۲۲۱) زخمی نیز بعضی از مصراع های شعر حافظ را تضمین کرده و در اثنای ابیات خود به کار برده است. مثال های ذیل نمونه ای از این تضمین ها است.

الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها (۱)
الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها (۱۵۴)

ح: الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها
زخ: هم آغوش است با من لعبت غارتگر دل ها
کجا دانند حال ما سبکباران ساحل ها

کجا دانند حال ما سبکباران ساحل ها (۱)
کجا دانند حال ما سبکباران ساحل ها (۱۵۵)

ح: شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل
زخ: چو حافظ غرق دریای محبت گشته ام زخمی
منزل آن مه عاشق کش عیار کجاست

منزل آن مه عاشق کش عیار کجاست (۱۵)
منزل آن مه عاشق کش عیار کجاست (۱۷۳)

ح: ای نسیم سحر آرامگه یار کجاست
زخ: زخمی از هجر به جان است خدارا، حافظ

نتیجه گیری:

غزل حافظ بر بسیاری از شاعران هندی و بویژه زخمی تأثیر فراوان نهاده است. غزل زخمی در محورهای ساخت زبانی (عبارات، ترکیبات، واژگان خاص و برجسته)، اندیشه و مضامین، زیبایی های ادبی و موسیقی از غزل حافظ بسیار بهره برده است. همچنین پیوستگی و همسانی بسیاری در مضامین غزل آنان بویژه در موضوع عشق به چشم می آید و در این زمینه زخمی به استقبال پاره ای از شعر های حافظ رفته و به تضمین شعر حافظ نیز پرداخته است. مهم ترین تأثیر گذاری غزل حافظ بر غزل زخمی در حوزه موسیقی است. بعضی از غزلیات زخمی از نظر وزن، قافیه و ردیف تقلید از غزل حافظ است و در بعضی از غزلیات نیز زخمی با حفظ وزن و ردیف و قافیه متفاوت غزلی بر شیوه حافظ سروده است. همسانی ردیف غزل زخمی با غزل حافظ یکی دیگر از ویژگیهای دیگر شعر زخمی است کاربرد فعل های ساده به عنوان ردیف در غزل زخمی بیانگر تأثیر پذیری زخمیدر زمینه ردیف از شعر حافظ است.

منابع

۱. انوری، حسن (۱۳۷۹) یک قصه بیش نیست، چاپ اول، تهران: عابد
۲. بیگی شیرازی، سید احمد (۱۳۶۴) حدیقه الشعراء، به تصحیح دکتر عبدالحسین نوایی، جلد اول، چاپ اول، تهران: زرین

۳. جاوید، عاصم؛ چهرفانی، رضا؛ شاهد، محمد اقبال (۱۴۰۲) بررسی شیوه های اثر پذیری اقبال لاهوری از شعر حافظ شیرازی، مجله مطالعات شبه قاره، شماره ۱۵، صص ۷۵-۹۲
۴. حافظ، شمس الدین محمد (۱۳۶۷) دیوان حافظ، به تصحیح محمد قزوینی؛ قاسم غنی، چاپ پنجم تهران: زوار
۵. حسن خان، سید علی (۱۲۹۵ق) تذکره صبح گلشن، بهوپال: مطبعه شاه جهانی
۶. خطیبی، حسین (۱۳۸۶) فن نثر در ادب فارسی، تهران: زوار
۷. دشتی، علی (۱۳۸۰) قلمرو سعدی، چاپ چهارم، تهران، امیر کبیر
۹. زخمی، رتن سینگ (۱۳۹۸) دیوان زخمی، به تصحیح بابر نسیم آسی، تهران: اساتید دانشگاه
۱۰. سمیعی، احمد (۱۳۷۰) کلام و پیام حافظ، زیر نظر نصرآ... پورجوادی، چاپ دوم، تهران: نشر دانشگاهی
۱۱. شفیعی کدکنی، محمد رضا (۱۳۶۸) موسیقی شعر، چاپ دوم، تهران: آگاه
۱۲. صفا، ذبیح الله (۱۳۸۶) تاریخ ادبیات ایران، جلد دوم، چاپ هجدهم، تهران: فردوس
۱۳. طالبیان، یحیی؛ اسلامیت، مهدیه (۱۳۸۴) «ارزش چند جانبه ردیف در شعر حافظ» مجله پژوهش های ادبی، سال دوم، شماره ۸، صص ۲۸-۷
۱۵. غالب دهلوی، اسد الله بن عبدالله (۱۳۷۶) دیوان غالب، محسن کیانی، چاپ اول، تهران: روزنه
۱۷. لودی، شیر علی خان (۱۳۷۷) مرآت الخیال، تصحیح حمید حسنی، تهران: روزنه
۱۸. مختاری، محمد (۱۳۹۳) هفتاد سال عاشقانه شعر فارسی، چاپ دوم، تهران: بو تیمار
۱۹. مشهدی، محمد امیر؛ واثق عباسی، عبدالله؛ مشهدی، محمد رضا (۱۳۸۹) حافظ و غالب، نشریه مطالعات شبه قاره، شماره ۵، صص ۱۰۱-۱۲۴
۲۰. منزوی، احمد (۱۳۷۶) فهرست نسخ خطی فارسی، جلد اول، چاپ اول: تهران، انجمن آثار فرهنگی
۲۱. مؤذنی، علی محمد (۱۳۸۱) عوامل نفوذ و گسترش زبان فارسی در شبه قاره، مجله قند پارسی، ش ۱۷، صص ۱۴۲-۱۳۶
۲۲. نقوی، سید علی رضا (۱۳۴۳) تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان، تهران: علمی
۲۳. یکتایی، مجید (۱۳۵۳) نفوذ فرهنگ ایران و اسلام در سرزمین هند و پاکستان، تهران: اقبال